

पाणी गुणवत्ता नियंत्रणासाठी क्षेत्रीय
स्तरावर करावयाच्या उपाययोजना

महाराष्ट्र शासन

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग,

शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूक्यूएम-२००३/प्र.क्र.१०/पापु-१२

मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२, दिनांक :- ८.१०.२००३

संदर्भ - १) शासन पत्र क्र. टीसीएल-२००३/प्र.क्र.७६ /पापु.१२, दि. ३१.०७.२००३

२) शासन निर्णय क्र. डब्ल्यूक्यूएम -२००१/ प्र.क्र. २२४ / पापु. १२, दि. १९.०९.२००१

प्रस्तावना :- राज्यात सर्वत्र पुरेसा व शुध्द पाणी पुरवठा करण्यासाठी शासनाकडून विविध उपाययोजना आखण्यात येत असून सार्वजनिक स्रोतांद्वारे पुरविण्यात येणा-या पाण्याची गुणवत्ता योग्य दर्जाची असणे मानवी आरोग्याच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहे.

प्रामुख्याने जैविक प्रदुषितकामुळे पेयजलाची गुणवत्ता बाधीत होत आहे. सांडपाण्याची गटारे, स्रोतानजीकची अस्वच्छता, पाण्याची अयोग्य हाताळणी व साठवणूक, वैयक्तिक व परिसर स्वच्छतेचा अभाव इत्यादी कारणांमुळे पाणी जैविकदृष्ट्या प्रदुषित होऊन विविध जलजन्य साथरोगाचे उद्रेक अनेक जिल्ह्यात आढळून येत आहेत.

जैविक प्रदुषणामुळे दुषित झालेल्या पाण्यावर योग्य प्रक्रिया करून ते सर्वत्र वितरित करण्यासाठी प्रामुख्याने ब्लिचिंग पावडर, तुरटी, सोडिअम हायपोक्लोराईट इत्यादी घटकांचा वापर मोठ्या प्रमाणावर केला जातो. पाणी शुध्दीकरणासाठी जिल्हा परिषद व महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाच्या योजनांमध्ये वापरण्याकरिता सर्वत्र योग्य दर्जाची व किमान किंमतीची ब्लिचिंग पावडर उपलब्ध होण्याच्या दृष्टीने सन २००२-२००३ या वर्षी शासनस्तरावर दरकरार करण्यात आला होता व हा दरकरार, उपरोक्त संदर्भ क्र. (१) येथील पत्रान्वये दि. ३१.०७.२००३ पासून संपुष्टात आला आहे. ब्लिचिंग पावडर च्या पुरवठ्यासाठी यापुढील व्यवस्था करण्याबाबत पुरवठा प्रक्रियेतील समस्या व क्षेत्रीय अधिका-यांचे अभिप्राय विचारात घेऊन शासनस्तरावर मार्गदर्शक तत्त्वे प्रसृत करणे आवश्यक आहे. यासाठी खालीलप्रमाणे निर्णय घेण्यात येत आहे.

शासन निर्णय :-

१) पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या नियंत्रणाखालील जिल्हा परिषदा, नगरपालिका, महानगरपालिका, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण व इतर यंत्रणांना पाणी शुध्दीकरणासाठी लागणा-या ब्लिचिंग पावडरच्या खरेदीसाठी दि. ३१ जुलै, २००३ नंतरच्या कालावधीसाठी शासनस्तरावर दरकरार करण्यात येणार नाही. या यंत्रणांनी या पुढील कालावधीसाठी लागणा-या ब्लिचिंग पावडरची खरेदी विहित प्रक्रीयेचा अवलंब करून स्थानिक स्तरावरच करावी व या खरेदीसाठी शासनस्तरावरील झालेल्या दरकरारातील अटी / शर्तीचा मार्गदर्शक सूचनांप्रमाणे वापर करावा.

२) पाणी शुध्दीकरणासाठी ब्लिचिंग पावडरव्यतिरिक्त सोडिअम हायपोक्लोराईट, द्रवरूप (लिविविड) क्लोरीन व इतर द्रावणांचा वापर होत आहे. त्याचबरोबर तसेच ही द्रावणे, कमी खर्चात व पाण्याच्या टाकीजवळच तयार करणा-या संयंत्रांचाही वापर सर्वत्र करण्यात येत आहे. ब्लिचिंग पावडरच्या तुलनेत या द्रावणामध्ये क्लोरीनचे प्रमाण अधिक

स्थिर असल्याने ब-याच कालावधीपर्यंत या द्रावणाची गुणवत्ता राखली जाते, तसेच हाताळणी व साठवणुकीच्या समस्याही ब-याच प्रमाणात सुलभ होतात. तेव्हा स्थानिक गरजा लक्षात घेऊन पाणी शुद्धीकरणासाठी केवळ ब्लिचिंग पावडरवरच विसंबून न राहता किमान खर्चाची व दीर्घकालीन उपयुक्ततेची उपाययोजना सर्व जिल्हा परिषदा व नगरपालिकांनी स्वयंनिर्णयानुसार घ्यावी.

ब्लिचिंग पावडरसाठी अनुज्ञेय असलेले व टप्प्याटप्प्याने दरवर्षी कमी होत असलेले शासकीय अनुदान या उपाययोजनांसाठी जोपर्यंत ते उपलब्ध आहे, त्या कालावधीकरीता वापरण्यास शासन निर्णय क्र.ग्रापापु - १००३ / प्र. क्र. ४/ पापु. ०७, दि. ७.०२.२००३ मधील अटीनुसार जिल्हा परिषदांना व शासन निर्णय क्र.नापापु - १००३ / प्र. क्र. ६७९/ पापु. २२, दि. १.८.२००३ मधील अटीनुसार वापरण्यास नगरपरिषदांना परवानगी देण्यात येत आहे.

३) पाणी निर्जंतुकीकरणासाठी ब्लिचिंग पावडरव्यतिरिक्त वापरल्या जाणारी सोडिअम हायपोक्लोराईट, लिक्विड क्लोरीन व इतर द्रावणे तसेच ही द्रावणे तयार करणारी संयंत्रे यांची विहित प्रक्रियेचा अवलंब करून खरेदी करण्यात यावी. तसेच या द्रावणे / संयंत्राच्या अनावर्ती खर्चाचा समावेश पाणी पुरवठा योजनेच्या अंदाजपत्रकात / आराखड्यात करण्यात यावा. व आवर्ती स्वरूपाचा खर्च, देखभाल व दुरूस्ती निधीतून भागविण्यात यावा.

४) उपरोक्त द्रावणे / संयंत्रे यांचा पाणी निर्जंतुकीकरणासाठी वापर करण्यापूर्वी या विभागाच्या उपरोक्त संदर्भ क्र. (२) येथे नमुद केलेल्या शासन निर्णयान्वये स्थापन केलेल्या तांत्रिक सल्लागार समितीकडून त्यांचे शास्त्रीय व आर्थिक दृष्टीकोनातून परिक्षण होणे व त्याचा निवडसूचित (Panel) समावेश होणे आवश्यक आहे. या समितीच्या मान्यतेने राज्यस्तरीय पॅनलमध्ये समावेश झालेल्या द्रावणे / संयंत्रे यांचाच वापर करणे आवश्यक आहे.

५) ब्लिचिंग पावडर, सोडिअम हायपोक्लोराईट, लिक्विड क्लोरीन व तुरटी यांचे उत्पादन, प्रतवारी, साठवणुक, नमुने घेणे, द्रावणांची शुद्धता तपासण्यासाठी चाचण्या घेणे व त्यांचा शुद्धीकरणासाठी वापर करणे या संबंधी भारतीय मानक संस्थेने (Bureau of Indian Standards) शास्त्रीय पद्धतीचा अवलंब करून काही निकष (BIS Specifications) ठरविले आहेत. त्यानुसार ब्लिचिंग पावडर, तुरटी व सोडिअम हायपोक्लोराईट व पाणी शुद्धीकरण प्रक्रियेत वापरल्या जाणा-या इतर सर्व रासायनिक घटकांची प्रयोगशाळेत चाचणी करतांना BIS Specification मध्ये विहित केलेल्या गुणवत्तेची रसायने (Testing Reagents) वापरून व विहित केलेल्या पध्दतीनुसारच चाचणी करण्यात यावी.

६) पाणी शुद्धीकरणाच्या प्रक्रियेत वापरण्यात येणारी रसायने / द्रावणे यांच्या गुणवत्तेबाबतचे भारतीय मानक संस्थेच्या निकषानुसार निकष पुढीलप्रमाणे आहेत :-

घाघणी करतांना BIS Specification मध्ये विहित केलेल्या गुणवत्तेची रसायने (Testing Reagents) वापरून व विहित केलेल्या पध्दतीनुसारच घाघणी करण्यात यावी.

६) पाणी शुद्धीकरणाच्या प्रक्रियेन वापरण्यात येणारी रसायने / द्रावणे यांच्या गुणवत्तेबाबतचे भारतीय मानक संस्थेच्या निकषानुसार निकष पुढीलप्रमाणे आहेत :-

अ) बिलिथिंग पावडरची गुणवत्ता IS -1065 : 1989 (2nd Revision) या निकषानुसार असावी. पाणी शुद्धीकरणासाठी वापरण्यात येणारी बिलिथिंग पावडर, ग्रेड-१ ची असणे आवश्यक असून वापर करण्यापूर्वी बिलिथिंग पावडरमधील ठपलब्ध क्लोरीन, क्लोरीन वायूची स्थिरता, ओलावा, कणांचा आकार या घटकांची तपासणी करणे अनिवार्य आहे. या घटकांचे प्रमाण ग्रेड-१ च्या निकषानुसारच असावे. बिलिथिंग पावडर ग्रेड-१ निर्मिती प्रक्रियेत वापरण्यात येणारी घटकद्रव्ये, शुद्ध स्वरूपातच असल्याची खात्री करून त्याचा वापर करावा. अशुद्ध अथवा दुय्यम दर्जाचे घटक समाविष्ट असलेली बिलिथिंग पावडर वापरू नये.

ब) पाणी शुद्धीकरणाच्या प्रक्रियेत वापरण्यात येणा-या तुरटीची गुणवत्ता IS -299 : 1989 (4th Revision) या निकषानुसार असावी. तुरटीचा अथवा तुरटी द्रावणाचा रंग नेहमी पांढरा स्वच्छ अथवा पिवळसर पांढरा असावा. पाणी शुद्धीकरणासाठी वापरण्यात येणारी तुरटी, ग्रेड-१ ची असणे आवश्यक असून वापर करण्यापूर्वी तुरटीमधील न विरकळणारे पदार्थ, विरकळणारे लोह संयुग, पी.एच., अल्कलीनिटी तसेच शिसे व आर्सेनिक या घटकांचीही तपासणी करणे अनिवार्य आहे. तुरटी ग्रेड-१ च्या निर्मिती प्रक्रियेत वापरण्यात येणारे सल्फ्यूरिक आम्ल व हॅलर सर्व घटकद्रव्ये शुद्ध स्वरूपातच वापरावी. निर्मिती प्रक्रियेत अशुद्ध अथवा दुय्यम दर्जाचे सल्फ्यूरिक आम्लाचा वापर करण्यात आलेली तुरटी पाणीशुद्धीकरण प्रक्रियेत वापरण्यात येऊ नये.

क) पाणी निर्जंतुकीकरणासाठी वापरण्याच्या सोडियम हायपोक्लोरिट, ग्रेड-१ ची गुणवत्ता IS -11673 : 1992 (1st Revision) या निकषानुसार असावी. या द्रावणातील ठपलब्ध क्लोरीन व हॅलर घटक यांचे प्रमाण, ग्रेड-१ दर्जाकरिता BIS ने विहित केलेल्या गुणवत्तेनुसार असणे अनिवार्य आहे. या निकषांची पूर्तता न करणा-या द्रावणाचा वापर करण्यात येऊ नये.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने

(श्री. सी. चाडुगार)

प्रधान सचिव, महाराष्ट्र शासन

- १) मा. मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचे खाजगी सचिव
- २) मा. राज्य मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई यांचे खाजगी सचिव
- ३) प्रधान सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- ४) प्रधान सचिव (ग्रामविकास), ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- ५) सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, एक्सप्रेस टॉवर्स, नरिमन पॉईंट, मुंबई
- ६) महासंचालक, आरोग्य सेवा संचालनालय, मुंबई
- ७) आयुक्त महानगरपालिका (सर्व)
- ८) संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा, पुणे
- ९) जिल्हाधिकारी (सर्व)
- १०) मुख्याधिकारी, नगरपालिका, (सर्व)
- ११) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, (सर्व)
- १२) प्रादेशिक मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, (सर्व)
- १३) अधिक्षक अभियंता तथा जिल्हा पाणी पुरवठा अधिकारी, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण (सर्व)
- १४) उपसंचालक, राज्य आरोग्य प्रयोगशाळा, पुणे